

A magyar református egyház elszakított részei a két világháború között

I. Az egyház(ak) gazdasági helyzete

A magyar református egyház anyagi alapjai Trianon előtt

A magyar református egyház történetében az anyagi háttér koronként változott. A reformációt követő évszázadban az egyház patronátusi rendszere szavatolta a reformáció ügyét pártoló gazdag főurak állandó adományait. A patronusok adományai nem csupán a lelkészek állandó fizetését fedezték, de a református templom építésének egyetlen lehetőségét jelentették egy szegény település vagy vidék számára. Biztos egzisztenciát teremtettek a lelkésznek, forrást az egyházközségnek. Ezek fejében viszont a patronus előjogokat kért (és kapott) a gyülekezet ügyeit érintő döntéshozatali folyamatban.

A patronusi rendszerrel sokáig együtt élt, majd felváltotta azt a díjlevél intézménye. A díjlevélben a gyülekezetek presbitériumai pontosan rögzítették azokat az anyagi, természetbeni vagy szolgálati juttatásokat, amelyeket a lelkipásztor eltartásáért vállaltak. A díjlevél intézménye azonban nagyon sok vitát szült a református egyházban. Ennek okai: a presbitériumok állandóan csökkenteni akarták, nagyon megfogyatkoztak a pénzübeli adományok, a díjlevél intézménye szinte kiszolgáltatott helyzetbe hozta a lelkipásztort (ez különösen Erdélyben és az Alföldön volt jellemző) (Tonk 2000).

Az 1848-as forradalom áprilisi törvényekben szentesített vívmánya, a jobbágyfelszabadítás közvetlen hatással volt az egyházak helyzetére. Az 1848. évi IX. törvénycikk rendelkezett a robot, a dézsma és más úrbéri szolgáltatások eltörléséről. Ennek következtében azok a református gyülekezetek, amelyeknek földbirtokuk volt, elvesztették ezeket a javadalmakat (vö. Huszár 2000, 7). Az 1848. évi XIII. törvénycikk értelmében az évszázadok óta létező papi tized szolgáltatása megszűnt, s helyette bevezették a kongrua intézményét: „[A]z egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondván, az ország rendjei ezen, a haza oltárán letett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe iktatták. Ahol a tizedről való lemondás a lelkészkedő papság megélhetését lehetetlenné tette, ott a király köteles gondoskodni az illő ellátásról (kongrua)” (Gergely – Kardos – Rottler 1997, 131). A szabadságharc leverése után a bécsi udvar is elismerte a jobbágyfelszabadítást és a jobbágyterhek eltörlését. Ettől kezdve fontossá

vált az állam közvetlen anyagi támogatása a gyülekezetek életében. A kongrua – vagy államsegély – az állami költségvetésből a lelkészi és más egyházi hivatalok számára kiutalt rendszeres anyagi juttatás volt, ami nem fedte ugyan a lelkészi fizetés egészét, de annak legfontosabb tételét jelentette.

A magyar református egyház a trianoni összeomlás előtt anyagilag biztos lábakon állott, meglévő tőkáját különböző alapokban kamatoztatta (vö. Ravasz 1992, 71). Az egyház három forrásból fedezte anyagi szükségait: az államtól havonta kapott kongruából, az egyházközségek – általában hagyatékokból származó – földbirtokainak éves hasznából, a különböző pénzügyi alapokból és alapítványokból, melyeket az egyházmegegyék és az egyházkerületek kezeltek. Az utóbbihoz tartoztak a nyugdíj- és biztosítási alapok, ösztöndíjak és alapítványok, amelyek közül a leghíresebb a Baldácsy-alap volt. Ezek a bevételek a 20. század első évtizedeiben megfelelő pénzügyi háttérrel nyújtottak az egyházi intézmények – gyülekezetek, iskolák, árvaházak, egyletek – fenntartásához. Ezekon a biztos bevételeken kívül a gyülekezeteknek a hívek adományaiból, illetve a lelkészi díjlevélből voltak még bevételei.

Az 1880-as évek végétől a magyar református egyház anyagi életének legérdekesebb színterét a Baldácsy-alap volt. A református egyházakat és iskolákat segítő alapítványok birtokai szinte holdanként álltak össze, zömében paraszti kisbirtokokon gazdálkodó hívek adományaiból, hagyatékából. Kivételt jelentett ebben a tekintetben a római katolikus báró Baldácsy Antal országgyűlési képviselő, aki 1876. október 19-én kelt végrendeletével és annak 1877. május 20-án kelt toldalékával a magyarországi protestáns egyházaknak „örök tulajdonul hagyott több mint 8000 holdnyi földbirtokot mindennemű tartozékaival együtt” (Huszár 2000, 7). A jelentős birtok majdnani jövedelmeinek terhére a protestáns egyházak hitelben még háromezer holdat vásároltak hozzá. Ennek következtében az öt evangélikus, öt református és egy unitárius egyházkerület képviselőiből létrehozott kuratórium csak 1886-ban kezdhette meg az alapítványi birtokok jövedelmeinek az adományozó végrendeletében meghatározott szempontok szerinti részarányos szétosztását. A Baldácsy-alap rájuk eső kamataival az illetékes egyházi főhatóságok szabad belátásuk szerint gazdálkodhattak.

A trianoni döntéssel széttagolt magyar református egyház első eszmélődő időszakának egyik leginkább vitatott kérdését az elszakított részegyházak Baldácsy-alapból való részesedése jelentette. Az alap elosztása körüli viták az 1920-as évek közepére elcsitultak ugyan, de a vita kiváltotta kedvezőtlen hatás még sokáig érződött, különösen a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben és a cseh-szlovákiai református egyházban.

A szomszéd államok fennhatósága alá került egyháztestek egyik napról a másikra elvesztették anyagi forrásaik jelentős részét. Az új államok a kongrua megadását sok

(és sokszor lehetetlen) feltételhez kötötték, az egyháztagok elszegényedésével pedig az adományok is elmaradtak. Az új államhatalmak a magukra maradt egyházakat mindezekelőtt anyagi kiszolgáltatottságukra apellálva próbálták sarokba szorítani.

Az erdélyi és a királyhágómelléki egyházkerület helyzete

A Román Királysághoz csatolt területeken a református egyház birtokai legnagyobb-részt egyházközségi birtokok voltak, azaz nem központi célt szolgáltak, hanem az egyes egyházközségek egyházi és iskolai anyagi hátterét jelentették. Az anyaországtól történt elszakítás és a kongrua elmaradása anyagilag még nem lehetetlenítette volna el a református egyházakat, mivel azok nagyjából a saját földbirtokaikra támaszkodtak. A román földreform azonban ezt az anyagi alapot is felszámolta.

A földreform során a magyar egyházak birtokainak nagy részét elvették, s többnyire az ortodox egyháznak adták – annak ellenére, hogy sok településen az ortodox egyház nem is volt jelen. Az 1920-as években százával fordultak elő olyan esetek, hogy egy-egy magyar településen az ortodox egyház nemhogy templommal, intézményekkel nem rendelkezett, de egyetlenegy híve sem volt, viszont hivatalosan már több száz holdat birtokolt. Az ortodox egyház számára adományozott birtokok nyilvánvalóan az Erdély elrománosítását célzó politika alapját képezték.

Az *Erdélyi Magyar Évkönyv* adatai szerint a román földreform során az erdélyi református, evangélikus, katolikus és unitárius egyházak földbirtokaik 84,5 %-át vesztették el (Fritz – Sulyok 1930). A végrehajtott földtörvény 6. cikkelyének 4. pontja alapján minden református egyházközség megtarthatott 40 hold művelhető földet; ahol református iskola volt, ott a 40 holdon felül még 16 holdat, a háromszáz lelken felüli gyülekezetek esetében még külön tíz holdat lehetett mentesíteni a kisajátítás alól (Bíró 2002, 330). A törvény végrehajtása azonban sok méltánytalansággal járt. A törvény intézkedett arról, hogy ha valamely egyházközségnek nem lenne 40 hold földje, ott az állam pótolja azt ki 40 holdra. Viszont a törvény idevonatkozó kedvező rendelkezéseit csak a román egyházak esetében érvényesítették, nem beszélve arról, hogy a magyar egyházaknak többnyire a legsilányabb 40 holdat hagyták meg.

A román állam 1920-tól fizette a református lelkészek és az egyházi tanítók kongruáját. Tíz évig ezen a téren nem volt különösebb sérelem, a kongruát viszonylag igazságosan határozták meg és osztották le. Később viszont gyökeresen megváltozott a helyzet, amit az 1929-ben kirobbant világgazdasági válság hatásával indokoltak. 1931-ben Costachescu román vallásügyi miniszter – a takarékoság jegyében – felvetette az államsegélyek lélekszámmal arányos kiszámítását (i. m. 334). Ez nem csak ellentétben

volt a román kultusztörvény 31. szakaszának rendelkezéseivel, de tovább csökkentette volna a pénzromlás miatt amúgy is látványosan értéktelenedő kongruát. A következő tíz évben a kongrua kiosztása állandóan változott. Az összeg egyre kisebb lett, megállapításában és kiosztásában pedig összevisszaság, fejetlenség uralkodott.

A református egyház anyagi helyzetének megszilárdítására több kísérlet is történt. A magyar intézmények között gazdasági téren megvalósuló szolidaritásra szemléletes példa a szövetkezetek és az egyházak együttműködése – főleg az oktatás, a szövetkezetalapítás és a biztosításügy megszervezésében (vö. Hunyadi é. n.). Az 1929-ben megjelent román mezőgazdasági szakoktatási törvény lehetőséget nyújtott magánalapítású gazdasági szakiskolák létesítésére. Ezt a lehetőséget felhasználva a magyar egyházak gazdasági iskolákat alapítottak (1931: Székelykeresztúr, unitárius egyház; 1934: Csombord, református egyház; 1935: Radnót és Kézdivásárhely, a Római Katolikus Státus alapítása) (vö. Oberding 1942, 16–30). A szövetkezetek szervezésében és működtetésében a református lelkészek és egyházi szervezetek települési és közösségi szinten is oroszlánrészt vállaltak, ezért volt nagy csapás, hogy a román állam 1940-ben – Észak-Erdélyben és a Székelyföldön uralma utolsó hónapjaiban – megtiltotta a magyar lelkészeknek, hogy szerepet vállaljanak a szövetkezetek vezetésében (vö. Nagy Z. 1942, 10). A szövetkezeti mozgalom csak ideiglenesen és részlegesen enyhített a református egyház gondjain, s nem volt alkalmas arra, hogy az egyházi intézmények anyagi alapját megteremtse, legfeljebb a meglévő vagyon értékvesztését akadályozhatta meg.

A papi fizetést kiegészítő államsegély súlyos fegyver volt a román állam kezében, főként azért, mert több ízben törvényes feltételek nélkül, önkényes módon megvonta. 1935-től 1940-ig, Nagy-Románia bukásáig az államsegély megvonása a legtöbb vitát kiváltó kérdésnek számított a református egyházban. Különösen így volt ez 1936-ban és 1937-ben, amikor különféle ürügyekkel református lelkészek százaitól vonták meg az államsegélyt. Az Erdélyi Református Egyházkerület az elcsatolást követően elvesztette a magyar államtól kapott kongruáját és az alapítványi pénzek rá eső részét. A megkezdett földreform és a román államsegély késlekedő kiutalása miatt különösen az idegen uralom első két évében, 1919–1920-ban volt nagy a lelkészek és iskolai tanítók nyomora. Ravasz László így ír erről az időszakról 1920 közepén, másfél évi nélkülözés után: „Államsegély még nem volt, az alapok devalválódtak, pénzbeváltással, lebélyegzéssel, majd az inflációval elveszett a pénz vásárló ereje. A tanárok nem kaptak fizetést, a diákok nem tudták fizetni az internátusi díjakat. Ekkor történt, hogy a tanárnék varrni kezdtek üzletekben, ezzel megkeresték családjuk eltartásának felét. Mi pedig tanárok jól éneklő, jól szavaló diákokkal team-eket alakítottunk és jártuk a gyülekezeteket. Prédikáltunk, vallásos estélyeket tartottunk s ebből begyűlt a tanárok fizetésének másik fele.” (Ravasz i. m. 138)

A kerület anyagi életében a legínségesebb időszak 1927-ben kezdődött, amikor csődbe jutott az a két bank, amelyek az egyházkerület pénztartalékait kezelték (vö. Ravasz i. m. 44). A kerület állami kártérítést nem kapott. Az 1930 után következő pénztelenség sajátos helyzetek elé állította a református egyház tisztviselőit. A gazdasági válság hatására az addigi vágtató infláció után egy rövid időre defláció lépett fel, s nagyobb összegeket csak a király személyes aláírásával lehetett kiutalni. Az erdélyi lelkészek és egyházi tisztviselők nyomora elviselhetetlenné vált, amikor az esedékessé váló 29 millió leit hónapokon keresztül egyetlen állami pénztár sem tudta kifizetni. Ebben a helyzetben furcsa megoldás született: egyik nap késő este egy ismeretlen bukaresti személy kereste fel Makkai püspököt, és felajánlotta segítségét: 3 millió lei fejében kiutaltatja a szükséges összeget egy befolyásos kéz segítségével. A püspök belement az alkuba, három nap alatt megvolt a királyi kiutalás 29 millió leiről, amiből kifizettek a püspöknek 26 milliót. A hárommilliót a rendkívül befolyásos kéz, a román király – titkos – szeretője, Lupescuné kapta meg (vö. Ravasz i. m. 44).

A tiszántúli egyházkerulettől elszakított területek helyzete merőben más volt. Itt a tisztázatlan közjogi helyzet is akadályozta az anyagi ügyek rendezését. Az elcsatolást követően a csonkán maradt egyházmegyék vezetői más lehetőséget nem látván, segítségért fordultak az anya-egyházkerülethez. A Tiszántúli Református Egyházkerület viszont 1920–21-ben szintén súlyos anyagi válságon ment keresztül, így az elszakadt részek képviseletében 1920. március 21-én Debrecenben járó Domahidy Elemér gondnok közvetlen anyagi támogatás helyett csak egy felhatalmazást kapott, mely szerint „az új kerület anyagi alapjainak megteremtésére széles körű jogosítványokat ruház át, engedélyezi, hogy szükség esetén egyházi közigazgatási adót szedhessen egy később megejtendő elszámolás feltétele alatt”.¹

A tiszántúli kerület pénzügyi bizottságának jelentéséből kiderül, hogy Sulyok István nagyváradi lelképásztor kérte a különböző segélyek és tartozások elszámolását is. Az anya-kerület pénzügyi bizottsága javasolta a közgyűlésnek egy 572 ezer koronás segély kiutalását, amit a közgyűlés jóvá is hagyott (Molnár 1999, 11). Ez a segély képezte kezdetben az új kerület anyagi alapját. Mivel azonban a segélyből még a legszükségesebbekre sem futotta, ismételt megkeresés következett, s az anyakerület az elcsatolt részeknek kölcsön felvételét javasolta.

Az elcsatolt területen létrejött új egyháztest, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület anyagi helyzetében egy biztosnak tűnő pont volt: a Tiszántúli Református Egyházkerületnek a Fonciére francia biztosítótársasággal kötött szerződése. Mivel a biztosítónak Nagyváradon is volt fiókja, a királyhágómelléki kerület is fenntartotta

¹ TtRE közgyűlési jegyzőkönyvek, TtREL, 131/1921.

ezt a biztosítást. Azonban a nyugdíj- és egyéb biztosítási alapok értékét az 1930-as években (a Fonciére biztosítóval együtt) tönkretette a gazdasági válság és az infláció.

Szomorú mozzanata a királyhágómelléki egyházkerület és az anya-kerület pénzügyi kapcsolatának a Baldácsy-alappal kapcsolatos vita. Az 1926. évi püspöki jelentés szerint mivel a Baldácsy-alap rá eső részét a kerület évekig nem kapta meg, kész volt saját anya-kerületével is perbe szállni – akár nemzetközi tekintetben is. Az a tény, hogy a vitatott összeg mindössze 800 pengő volt, jelezheti, hogy milyen sanyarú anyagi helyzetben lehetett az új kerület, ugyanakkor azt is, hogy a nyomorúságos időkben milyen kicsinyes ügyben voltak képesek összekapni a felek.²

1921-től kezdve a Román Királyság által el nem ismert, féllégálisan működő királyhágómelléki kerület lelkészei úgymond ideiglenes jelleggel, de rendszeresen kapták a kongruát. Az államsegély folyósításának 1930 utáni akadozása viszont közvetlenül érintette a kerületet. Mivel a kerület hivatalosan nem volt elismerve, ez jó ürügy volt az államhatalom számára, hogy az 1931-es állami költségvetéstől kezdődően megvonja a nagyváradi püspöki hivatalnak folyósított államsegélyt (vö. Molnár i. m. 32). Az anyagi nehézségek fokozódását szemléletesen mutatja, hogy az 1937. október 25-i kerületi lelkészértekezlet memorandumot nyújtott be a közgyűléshez, melyben rámutatott, hogy a lelkészek átlagosan évi 8.558.000 lei fizetést kapnak, miközben a létminimum évi 11.568.000. Ám sok lelkész még ennyit sem kapott, mert az elszegényedett gyülekezetek nem tudták kiadni a díjlevél tételeit (vö. Molnár i. m. 88).

A Román Királysághoz csatolt területeken a református egyház anyagi helyzete elkésérítő volt. A legtöbb államosított iskolát nem az állami, hanem az anyagi kényszer vette el az egyházaktól. A lelkészek állandó pénztelensége sok vitát és elkéserevést szült a gyülekezetekben, sokan anyagi megfontolásból nem vállalták egyháztagságukat. A helyzet a harmincas években tovább romlott. Azt lehet mondani, hogy a romániai református egyházak 1921-ig szűkölködtek, 1921-től 1930-ig tengődtek, 1931-től pedig nyomorogtak.

A Csehszlovákiai Magyar Református Egyház

A Csehszlovákiához csatolt területeken a magyar református egyház szervezete és anyagi alapja az idegen uralom első hónapjaiban – több elszakított egyháztesthez hasonlóan – összeomlott. A megszállást követő hetekben a csehszlovák államhatalom egyik első határozatával megszüntette a református lelkipásztorok fizetési köztartozását.

² Püspöki jelentés, 1926, KREL, j.n.

államsegélyét, amely a megszállás első két évében teljesen szünetelt, és csak 1921-től – amikor Magyarország már ratifikálni készült a trianoni diktátumot – kezdtek el utalni. Az elmaradt kétévi államsegélyt a csehszlovákiai református Egyetemes Konvent még az 1931. március 18-i ülésén is kérte az államtól (vö. Csomár 1940, 78), ám az sem akkor, sem később nem fizette ki a kongruát a lelkipásztoroknak.

A tiszáninneni és a dunántúli kerület 1920. szeptember 8-án közös memorandum-ban fordult a csehszlovák kormányhoz, melyben kinyilvánították: a református egyház igényt tart mindazon állami segélyekre és hozzájárulásokra, melyeket az állam részéről a múltban élvezett, és azokat a juttatásokat ugyanolyan mértékben és formában igényli.

A tiszáninneni egyházkerület 1920. december 21-i ideiglenes közgyűlésén elrendelte, hogy az évi hat úrvacsoraosztás alkalmával közigazgatási perselyt gyűjtsenek az egyházkerületi közigazgatás költségeinek részbeni fedezésére (vö. Csomár i. m. 53). Ugyanez a közgyűlés feliratot terjesztett a csehszlovák kormány elé, amelyben kérte, hogy az államsegélyeken és támogatásokon kívül utalja ki az egyházi közigazgatás, lelkésznevelés, lelkészi nyugdíjintézet és özvegy-árva illetményeket is. Az állam nem zárkózott el a kérés elől, de teljesítését kemény feltételekhez kötötte.

Mivel a református egyház nem akart lemondani évszázados autonómiájáról, ezért az állam követeléseit egyelőre figyelmen kívül hagyta. A csehszlovák állam azonban ragaszkodott az álláspontjához, mely szerint anyagi támogatás csak a református egyház teljes lojalitása fejében adható. Hogy milyen súlyos anyagi válságban volt az egyház 1920 és 1922 között, mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy az állammal kialakítandó viszony kérdésében dönteni hivatott zsinatot anyagi okok miatt csak harmadjára tudták összehívni (vö. Csomár i. m. 21). Az állam számítása bevált, a nyomorgó egyház kénytelen volt engedni a követeléseknek. Nyilvánvalóvá vált, hogy az anyagi támogatás lebegtetésével az állam állandó nyomás alatt tudja tartani az egyházat. Ennek hatását mérséklendő elsőrendű célként fogalmazódott meg a református egyház saját anyagi alapjainak megteremtése.

Az 1923. június 17-én három egyházkerület (dunántúli, tiszáninneni, tiszántúli) képviseletében összehívott zsinaton döntés született a református országos közalap felállításáról. Az idevonatkozó törvénycikk 5. paragrafusának értelmében mindhárom kerület minden egyházközsége köteles volt lélekszáma arányában 40 cseh fillér évi járulékot befizetni. Az országos közalapra vonatkozó törvényes előírások, melyek megteremtették a Csehszlovákiai Református Egyház anyagi egyensúlyát, 1924. január 1-én léptek életbe. Nagy szükséges volt erre, hisz az országos közalap 1937. évi költségvetése szerint a Csehszlovákiai Református Egyház intézményeinek működéséhez szükséges évi 106.462 csehszlovák koronából a csehszlovák állam csak 20 ezer koronát, az összes költség alig 22 %-át adta (vö. Csomár i. m. 58).

A csehszlovák állam 1926-ban alkotta meg a kongruatörvényt. A törvény 1. paragrafusa szerint az államsegély „a kongruális egyházak, az állam által bevett vallásos társulatok ama lelkészeinek kongruája, akik a lelkészi hivatalok igazgatásánál tevékenykednek, valamint más, az állam jóváhagyásával rendszeresített lelkészi-közigazgatási funkciót töltenek be, évi 9.000 cs. korona összegben állapítatik meg.” (Csomár i. m. 79) A törvény látszólag rendezett helyzetet teremtett, ám az állam a lelkészeknek csak minimális összegű segélyt biztosított, ráadásul a kifizetést megalázó feltételekhez kötötte. Csak abban az esetben kapták meg a kongrua teljes összegét, ha csehszlovák felsőoktatási intézményben vizsgáztak. Az idősebb, vagy más vidékről érkezett lelkipásztorok kénytelenek voltak újra vizsgázni, vagy elestek az összeg egy részétől.

A kongruatörvény alkalmazása során súlyosabb visszaélések történtek. A 124/1926-os törvénynek csak 1928-ban jelent meg a végrehajtási utasítása, s ebben a két évben a hivatalnokok kényük-kedvük szerint osztogatták a kongruát. Az igazi kiábrándulás azonban akkor következett be, amikor a törvény végrehajtási utasításából kiderült, hogy kevesebb állami segély jár a lelkészeknek, mint amit két évig kaptak (vö. Csomár i. m. 80). 1928-ig ugyanis a törvény által megszabott 9 ezer koronát vették alapul az állami hivatalok, de a végrehajtási rendelkezésben már úgy jelent meg, hogy ebből még levonandó az egyes egyházközségek épületeinek, terményének, és egyéb jövedelmeinek értéke. A kétévi túlfizetés rendezésére az állam záros határidőt adott. Anyagi szempontból ezek az évek számítottak a Csehszlovákiai Református Egyház legínységesebb időszejének.

A Kárpátaljai Református Egyházkerület

Kárpátalja különleges államigazgatási státusú terület volt az 1920-as évek elején. A csehszlovák államba történő betagozásának elhúzódása a kárpátaljai reformátusok önszerveződésének is egyik akadálya volt. A pénztelenség itt még súlyosabbnak bizonyult, mint a Felvidéken („Szlovenszko” területén), mivel ennek a vidéknek politikai értelemben sem volt rendezve a helyzete. Az első tárgyalásokon kiderült, hogy a csehszlovák állam a kárpátaljai reformátusokkal szemben is ugyanolyan feltételeket támaszt, mint a felvidékiekkel szemben. Az állami elismerés és szubvenció feltételül az önálló egyházkerületbe történő szerveződést szabták. A kárpátaljai kerület megalakulását sokáig nehezítette az a vita is, amely az ungi egyházmegye kárpátaljai területekre eső 12 egyházközségének a hovatartozása körül zajlott.

A kárpátaljai református egyház első önszervezési kísérleteként intéző bizottságot állítottak fel, amelyiknek egyik legfontosabb feladata az állami elismerés és anyagi

támogatás rendezése volt. A bizottság 1922. október 11-i ülésén 96 ezer korona összegben határozta meg a leendő Kárpátaljai Református Egyházkerület éves költségvetését.³ Ebből 6 ezer koronát a gyülekezetek hozzájárulása, a többit pedig az állami támogatás fedezett volna az elképzelés szerint. A csehszlovák kormány viszont jóval szűkebbre szabta az anyagi forrásokat, s mindössze 20 ezer koronát szánt a kerületalapításra (vö. Peyer-Müller 1994, 159). Ennek ismeretében a bizottság átdolgozta a költségvetést, de az állami képviselő többszöri ígérete ellenére sem történt meg a kifizetés. Miután a kormány 1922 második felében kifizette a 20 ezer koronát, a következő évre igényelt támogatást azzal az indoklással utasította vissza, hogy a költségvetés nincs kellő részletességgel kidolgozva, továbbá az állami szervek igényelték a magyar állam által korábban kiutalt segélyekről a kimutatást. A kerület ezeket az anyagokat meg is küldte a minisztériumnak, ám ez nem hozott megoldást, csak további idővesztést okozott (vö. Peyer-Müller i. m. 163).

Az állami szubvenció kérdését 1923-ban még az is bonyolította, hogy az állam új elszámolási rendszert vezetett be. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az egyház több költséget nem tudott elszámolni. 1923 decemberének végén az az abszurd helyzet állt elő, hogy az állam visszakövetelte az anyagi nehézségekkel küzdő kerülettől a támogatás azon részét, amelyet az új szabályok szerint nem tudott elszámolni (vö. Peyer-Müller i. m. 164). Az állami támogatás évekig akadozva csordogált, amikor pedig végre rendeződni látszott a helyzet, akkor – 1926-ban – az állam a lelkészek és tanítók még mindig rendezetlen állampolgárságának ügyét vetette fel.

1928-ra úgy tűnt, hogy az állammal sikerült szót érteni, és lassan nyugvópontra jut az állami szubvenciók ügye. A kárpátaljai reformátusok mégsem örülhettek a nehezen kijárt államsegélynek, mert viszály tört ki a kerületek között a segély elosztása körül. Az államsegélyt a Konvent kapta meg, és ő is volt hivatott kiosztani. A pénzelosztási gyakorlatot Bertók Béla, a kárpátaljai kerület megválasztott püspöke éveken át bírálta a kerületek közös gyűlésein, de eredményt nem ért el. A vártnál kisebb összegek kifizetését a másik két kerület (az elcsatolt dunántúli és tiszáninneni kerület) azzal indokolta, hogy Kárpátalja gyülekezetei és lelkészei nem küldtek pénzt a nyugdíjpénztárba és a központi alapba. Az elmaradt kerületi befizetések ellensúlyozására a Konvent visszatartotta a kárpátaljai kerület állami szubvenciójának nagyobbik részét, sőt 1927-ben és 1928-ban a konventi iroda egyáltalán nem fizetett támogatást Kárpátaljának (vö. Peyer-Müller i. m. 164). A helyzetet némileg enyhítette, hogy a tiszáninneni püspöki székhelyen Czinke Istvánt 1929-től a tárgyalókészebb Péter Mihály követte. A konventi iroda ezután visszamenőleg 70 ezer koronát fizetett a kárpátaljai kerületnek a két

³ *Református Egyház és Iskola*, 1922. (2. évf.) 53. sz. 218.

megelőző évre (1927-re és 1928-ra), de az államsegély igazságosabb elosztását ezután sem sikerült megvalósítani (vö. Peyer-Müller i. m. 232). Mivel a két felvidéki kerület a kárpátaljai kerülettől éveig visszatartotta az állam által kiutalt segélyeket, ezért a kárpátaljai kerület csak nagy szűkölkedésben és egyre inkább hívei támogatására szorulva tudta fenntartani intézményeit és kormányzatát, az állami támogatások körül évről-évre kiújuló vita pedig elmélyítette a kerületek közötti szakadékot.

A kárpátaljai református kerület anyagi helyzete soha nem rendeződött megnyugtatóan, sőt a gyülekezetek nagymértékben eladósodtak. Az eladósodás fő oka a gazdasági válság volt, amely Kárpátalján sokkal erősebben éreztette hatását, mint Szlovákiában. Az elmélyülő válság miatt a kormány drasztikusan csökkentette a gyülekezetek adókedvezményeit. Az egyház nyomorának másik oka viszont az egyháztagok elszegényedése volt. A lakosságot mindennapi megélhetési gondok akadályozták abban, hogy megfelelő módon eltarthassa a lelkészt és a gyülekezetet. Előfordult, hogy a lelkész nem részesült semmilyen juttatásban, mert a gyülekezet képtelen volt őt támogatni. Az anyagi terheket csak tetézte a két felvidéki kerülettel fennálló vita az államsegély elosztása ügyében. Anyagi tekintetben a legínségesebb év 1936 volt, amikor a kárpátaljai kerület kasszája a szó szoros értelmében kiürült. Ám a nagyfokú pénztelenség ellenére egyetlen napra sem állt meg az egyház élete, ami a kárpátaljai református hívek erőn felüli áldozatkészségének volt köszönhető.

A burgenlandi és a jugoszláviai református egyház

A burgenlandi református gyülekezet a 19. században anyagi virágzásnak indult. A magyar és a német nyelvterület határán fekvő felsőőri közösség biztos anyagi alapokat teremtett magának a dualizmus utolsó évtizedeiben. A gyülekezeti ingatlanok javítását, illetve az új beruházásokat saját erőből állták, sőt a 20. század első évtizedeiben a presbitérium főként abban látta a feladatát, hogy pénzt gyűjtsön (Gyenge 1975, 75).

A világháború kezdeti eufóriája arra ösztönözte a presbitériumot, hogy megtakarított pénzének és az egyházközség tőkéjének tetemes részét az állam által jegyzett hadikölcsönökbe fektesse. A háborúval együtt azonban a felsőőri reformátusok pénze is elveszett, és azt a kevés tőkét, amivel a gyülekezet még 1918-ban rendelkezett, az infláció vitte el (u. o.).

Az Ausztriához való csatolás után csak a gyülekezet ingatlanai maradtak meg, amelyeket viszont jól használtak, így anyagi értelemben hamarosan sikerült a talpraállítás. A gyülekezet közadakozásból már 1921-ben pótolta a háborúban elvesztett harangját (Gyenge 1975, 76).

A burgenlandi tartományi kormányzóság az államsegély megadását egyetlen feltételhez kötötte: a felsőri reformátusok *de iure* is szakítsák meg a jogviszonyt a dunántúli kerülettel, és csatlakozzanak a német nyelvű Bécsi Református Szuperintendenciához (u. o.). Ez 1923. augusztus 3-án meg is történt. A burgenlandi magyar reformátusság anyagi szempontból egészen más helyzetbe jutott a két világháború között, mint a többi elcsatolt terület református egyháza: lényegében semmilyen anyagi gonddal nem küzdött, államsegélyeit rendszeresen és megfelelő értékben megkapta.

Az első világháború után létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) fennhatósága alá vont délvidéki gyülekezetek viszont nagyon nehéz helyzetbe kerültek. Mivel a Délvidék a református egyház peremvidékének számított, itt nem működtek jelentősebb számban református intézmények, alig létesültek alapítványok, s hiányoztak a pártfogók (Barcza 1991, 91). Mivel a délvidéki református egyházközségek pénzügyileg erősen függtek a központoktól, ez az állapot már a dualizmus korában is óvatos magatartást alakított ki ezen a tájon.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal folytatott tárgyalásokat az idecsatolt egyházzrészek rangidős esperesének, Tóth Sándornak 1920-ban bekövetkezett halála akasztotta meg. Tóth után a jól szervező, energikus lelkészt, Klepp Pétert választották meg, aki újakezdte a tárgyalásokat az államsegélyről. Az itteni református egyház az önszerveződéshez szükséges minimális pénzüsszeggel sem rendelkezett, ezért intézményeinek nemcsak a jövője, de már a léte is kétségessé vált 1921 végére. Ezért a Tiszántúli Református Egyházkerület 5430/1921. számú átiratával 1921. december 22-én megkérte a Királyhágómelléki Református Egyházkerület ideiglenes elnökségét, hogy a tiszántúli kerülettől nekik utalt pénzüsségéből juttasson a tiszántúli kerülettől elcsatolt kilenc délvidéki egyházközségnek is.⁴

A délvidéki reformátusok számára sokat ígérő volt az 1921. június 28-án életbe lépett vidov-dani alkotmány, amely a kisebbségeknek is biztosította az egyenlőség elvén a teljes állampolgári jogokat (vö. Bodor – Csetri 1976, II. köt., 64). Mivel a szerb ortodox egyház – a romániaihoz hasonlóan – alkotmány szerint nemzetegyházi státust kapott, ezért a kisebbségeknek tett ígélet teljesítése mindig az aktuális politikai és gazdasági helyzettől függött. A jugoszláv állam gyanakodva tekintett a református egyházra, amelyben a magyar nacionalizmus egyik táplálóját látta. Ez a gyanakvó viszonyulás rányomta a bélyegét az állami támogatás gyakorlatára is. Az állammal kialakítandó rögzített és átlátható kapcsolat, a támogatások rendezésének előfeltétele lett volna a református zsinat egybehívása, amely dönthetett volna az állami követelések elfogadásáról. A zsinatot viszont csak az 1930. április 16-i jugoszláviai autonómiatör-

⁴ Rózsa Sándor, tiszántúli kerületi pénztáros levele Sulyok Istvánnak; kézirat, TtREL, 21. b

vény alapján, 1930. július 13-án hívhatták össze. A zsinaton döntés született az állam feltételeinek elfogadásáról és az állami támogatások rendszeréről is. Azonban alig egy év múlva, 1931. szeptember 3-án Sándor király – aki 1929-ben puccsal erősítette meg hatalmát – új jugoszláv alkotmányt hirdetett ki, mely visszalépés volt a kisebbségek helyzetében (u. o.).

Az 1920/30-as években a délvidéki lelképászorok jobbára gyülekezeti híveikre voltak szorulva, helyzetük bizonytalan és kiszolgáltatott volt. A lelkészeknek ez a gyülekezeti tagokra utalt helyzete olyan sajátos, élő kapcsolatot alakított ki a lelkész és a gyülekezete között, amely a maga nemében egyedülálló volt a magyar református egyház történetében.

(A tanulmány folytatása folyóiratunk következő számában olvasható)

RÖVIDÍTÉSEK

KREL – Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára

TtRE – Tiszántúli Református Egyházkerület

TtREL – Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltára

IRODALOM

A Magyar Református Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyvei 1919–1922.
Budapest, 1923.

A magyar reformátusság körképe. In BARCZA JÓZSEF (szerk.): *Tebenned bízunk eleitől fogva – A magyar reformátusság körképe.* Debrecen, 1991.

BARCZA JÓZSEF: *A református egyház Jugoszláviában.* In BARCZA JÓZSEF (szerk.): *Tebenned bízunk eleitől fogva – A magyar reformátusság körképe.* Debrecen, 1991.

BÍRÓ SÁNDOR: *Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867–1940.* Csíkszereda, 2002.

BÍRÓ – BUCSAY – TÓTH – VARGA: *A Magyar Református Egyház története.* (Reprint.)
Sárospatak, 1995.

BODOR ÁNDRÁS – CSETRI ELEK (szerk.): *Történeti kronológia.* Bukarest, 1976.

- CZEGLE IMRE: *A református egyház időszaki sajtója*. In CZEGLÉDY SÁNDOR (szerk.): *Studia et Acta Ecclesiastica*. Budapest, 1983.
- CSOMÁR ZOLTÁN: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magy. Ref. Ker. egyház húszéves története*. Ungvár, 1940.
- ESZENYEI BÉLA: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület*. In *Erdélyi egyházaink évszázadai*. Bukarest, 1992.
- FRITZ LÁSZLÓ – SÜLYOK ISTVÁN: *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Kolozsvár, 1930. (72. szám).
- GERGELY JENŐ – KARDOS JÓZSEF – RÖTTLER FERENC: *Az egyházak Magyarországon*. Budapest, 1997, Korona.
- GYENGE IMRE: *A kálvinizmus Burgenlandban*. Debrecen, 1975.
- HUNYADI ATTILA: *A kisebbségi magyar szövetkezeti intézmény a két világháború között*. h. n., é. n.
- HUSZÁR PÁL: *A várpalotai ev., ref. és róm. kat. egyházközség története 1850 és 1950 között*. Várpalota, 2000.
- KOVÁCS ALBERT: *Egyházjogtan*. Budapest, 1878.
- KUN BÉLA: *Magyar Református Egyházalkotmány*. Debrecen, 1908.
- MOLNÁR JÁNOS: *Kecskeméthy István*. In KOZMA ZSOLT (szerk.): *Akik jó bizonysgot nyertek*. Kolozsvár, 1996.
- MOLNÁR JÁNOS: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Nagyvárad, 1999.
- NAGY LAJOS: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*. Kolozsvár, 1944.
- NAGY ZOLTÁN: *Az erdélyi szövetkezetek a visszatéréskor*. Kolozsvár, 1942.
- OBERDING JÓZSEF GYÖRGY: *Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt. Kisebbségi körlevél*, 1942. 1. sz. 16–30.
- PEYER-MÜLLER, FRITZ: *A Kárpátaljai Református Egyház története*. Budapest, 1994.
- POKOLY JÓZSEF: *Az Erdélyi Református Egyház története*. Budapest, 1904.
- RAVASZ LÁSZLÓ: *Emlékezéseim*. Budapest, 1992.
- Református Egyház és Iskola*, 1922. (2. évf.) 53. sz. 218.
- RÉVÉSZ KÁLMÁN: *A presbiterium legelső nyomai hazai református egyházunkban*. *Protestáns Szemle*, 1892.
- TONK SÁNDOR: *Adalékok az Erdélyi Református Egyház történetéhez*. Előadásjegyzet, 2000.
- ZOVÁNYI JENŐ: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*. 2. köt. Budapest, 1920.

